

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARDAGI NUTQNING FONETIK VA LEKSIK TOMONDAN RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Nematova Aziza Murtazoyevna

azizanematova@gmail.com

Ilmiy rahbar: Urunova Zahro Nizomidinova

Maxsus pedagogika (Surdopedagogika) yo'nalishi 1-bosqich magistranti,

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15245751>

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqini fonetik va leksik jihatdan rivojlantirish texnologiyalari tahlil qilinadi. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalar nutqining shakllanishi, ularning fonetik tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishdagi qiyinchiliklari va so'z boyligini rivojlantirish usullari muhokama qilinadi. Shuningdek, maxsus pedagogik texnologiyalar, jumladan, vizual va taktil metodlardan foydalanish, individual yondashuv hamda logopedik mashqlar asosida amalga oshiriladigan ta'lim jarayonining samaradorligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlaydigan pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar shaklida taqdim etiladi.

Kalit So'zlar: Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar, nutq rivojlantirish, fonetik rivojlanish, leksik boyluk, logopedik mashqlar, maxsus pedagogik texnologiyalar, vizual metodlar, taktil usullar, individual yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются технологии развития фонетической и лексической стороны речи у детей с нарушением слуха. Исследование показывает, что артикуляционные упражнения, визуальные и тактильные методы, а также логопедические программы способствуют улучшению произношения у детей с потерей слуха. Лексическое развитие стимулируется с помощью тематического обогащения словарного запаса, интерактивных игр и диалогических занятий. Кроме того, современные инновационные технологии, такие как кохлеарная имплантация и логопедические программы на основе искусственного интеллекта, ускоряют процесс речевого развития. В статье также анализируются проблемы и недостатки различных методик, предлагаются эффективные подходы для индивидуального обучения детей с нарушением слуха.

Ключевые слова: нарушение слуха, развитие речи, фонетика, лексика, логопедия, артикуляционные упражнения, кохлеарная имплантация инновационные технологии.

Annotation: This article analyzes technologies for developing the speech of children with hearing impairments in phonetic and lexical aspects. It discusses the formation of speech in children with hearing loss, their difficulties in correctly pronouncing phonetic sounds, and methods for expanding their vocabulary. The study examines the effectiveness of special pedagogical technologies, including visual and tactile methods, individualized approaches, and speech therapy exercises. The research findings provide practical recommendations for educators working with children with hearing impairments.

Keywords: children with hearing impairments, speech development, phonetic development, lexical enrichment, speech therapy exercises, special pedagogical technologies, visual methods, tactile approaches, individualized approach.

Kirish qismi: Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarda nutq rivojlanishi maxsus yondashuv va texnologiyalarni talab qiladi. Chunki eshitish qobiliyatining pasayishi yoki yo'qligi bolalarning

fonetik tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishi, so'z boyligini shakllantirishi va muloqotga kirishish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Nutqni rivojlantirish jarayonida vizual, taktil hamda maxsus logopedik mashqlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy surdopedagogika ilmiy izlanishlari shuni ko'rsatadiki, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash va ular bilan individual ishlash usullarini joriy etish ta'lim samaradorligini oshiradi.

Ushbu maqolada eshitish qobiliyati cheklangan bolalar bilan ishlashda qo'llaniladigan fonetik va leksik rivojlantirish texnologiyalari tahlil qilinadi hamda pedagog va surdopedagoglar uchun amaliy tavsiyalar beriladi.

Adabiyotlar metodologiyasi: Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqini fonetik va leksik rivojlantirish texnologiyalarini o'rganish uchun quyidagi ilmiy-metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

1. Nazariy metodlar

Adabiyotlar tahlili – eshitish qobiliyati cheklangan bolalar bilan ishlash bo'yicha ilg'or ilmiy tadqiqotlar va pedagogik nazariyalarning o'rganilishi. Taqqoslash va umumlashtirish – turli ilmiy manbalardagi metod va yondashuvlarni taqqoslash hamda umumlashtirish orqali samarali usullarni aniqlash.

Tizimli yondashuv – eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutq rivojlanishini lingvistik, psixologik va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish.

2. Empirik metodlar

Pedagogik kuzatuv – maxsus ta'lim muassasalarida eshitish qobiliyati cheklangan bolalar bilan olib borilayotgan mashg'ulotlarni kuzatish va tahlil qilish. Eksperiment – fonetik va leksik rivojlantirish texnologiyalarining samaradorligini sinovdan o'tkazish. Suhbat va diagnostika – pedagog va logopedlar bilan intervyular o'tkazish, bolalarning nutq rivojlanish darajasini baholash.

3. Statistik va tahliliy metodlar

Ma'lumotlarni qayta ishlash – tadqiqot natijalarini statistik jihatdan tahlil qilish va ularning samaradorligini baholash. Diagramma va grafiklar asosida natijalarni vizualizatsiya qilish – pedagogik tajribaning natijalarini tushunarli tarzda ifodalash.

Ushbu metodologik yondashuvlar maqolaning ilmiy asoslanganligini ta'minlash bilan birga, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutq rivojlanishini chuqur o'rganishga imkon berdi.

Asosiy qism: Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarda nutq rivojlanishi murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, u maxsus pedagogik yondashuv va texnologiyalarni talab qiladi. Ushbu bo'limda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqini fonetik va leksik jihatdan rivojlantirish texnologiyalari tahlil qilinadi. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarning nutq rivojlanish xususiyatlari.

Eshitish qobiliyatining buzilishi bolalarning fonematik eshitish qobiliyatini zaiflashtiradi, bu esa tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, so'zlarni o'zaro bog'lash va muloqotga kirishish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi.

Nutq rivojlanish darajasi quyidagilarga bog'liq - Eshitish yo'qotish darajasi (yengil, o'rta, og'ir yoki chuqur). Eshitish moslamalaridan foydalanish (koxlear implantlar, eshitish apparatlari). Pedagogik ta'sir (erta reabilitatsiya va maxsus ta'lim dasturlari). Nutqning fonetik rivojlanishini shakllantirish texnologiyalari fonetik rivojlanish – bu bolalarning tovushlarni aniq va to'g'ri talaffuz qilish qobiliyatini shakllantirish jarayoni. Quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi:

1. Artikulyatsiya mashqlari. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun tovushlarni to'g'ri hosil qilishda lab, til va og'iz mushaklarini rivojlantirish muhimdir. Bu jarayonda quyidagi mashqlar qo'llaniladi: Lab va til harakatlarini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar (masalan, "Shamol esmoqda" mashqi – lab bilan shamol chiqarish). Oynak oldida mashqlar bajarish (vizual nazorat uchun).

2. Vizual va taktil metodlar. Dudak o'qish – bola o'qituvchining lab harakatlariga qarab tovushlarni farqlashni o'rganadi. Vibratsion stimulyatsiya – ba'zi tovushlarni (masalan, "m", "n") tanada sezish orqali o'rganish.

3. Maxsus ovozli texnologiyalar. Logopedik dasturlar (Masalan, "Speech Viewer" yoki "Voxler"). Elektron eshitish moslamalaridan foydalanish.

Leksik rivojlanish so'z boyligini oshirish va muloqot qobiliyatini shakllantirish jarayoni bo'lib, u quyidagi texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi:

1. Tematik so'z boyligini shakllantirish. So'zlarni guruhlash (masalan, "mevalar", "transport vositalari"). Vizual kartochkalardan foydalanish (piktogrammalar va tasvirlar yordamida so'z o'rganish).

2. Interaktiv o'yinlar va multimediya texnologiyalari. Kompyuter dasturlari va interaktiv ta'lim ilovalari orqali so'z boyligini kengaytirish. Muloqotga yo'naltirilgan o'yinlar ("Kim ko'proq so'z ayta oladi?" o'yini).

3. Dialog va suhbat metodlari. Maxsus dialog mashg'ulotlari (o'qituvchi – bola suhbatlari). Rolli o'yinlar (masalan, do'konda sotuvchi va xaridor sifatida nutqiy mashqlar).

4. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda innovatsion texnologiyalar.

Zamonaviy texnologiyalar eshitish qobiliyati cheklangan bolalarning nutq rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Koxlear implantatsiya – eshitish qobiliyatini tiklash orqali nutq rivojlanishiga yordam beradi. Virtual reabilitatsiya platformalari interaktiv darsliklar va nutq simulyatorlari. Sun'iy intellekt asosida surdopedagogik yordam dasturlari – bola talaffuzini avtomatik tekshirish va tuzatish.

Tahlil qismi: Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqini rivojlantirishda fonetik va leksik texnologiyalar muhim rol o'ynaydi.

1. Fonetik rivojlantirish texnologiyalari (artikulyatsiya mashqlari, vizual va taktil usullar, logopedik dasturlar) tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga yordam beradi. Biroq, ularning samaradorligi bolaning yoshiga va eshitish qobiliyatiga bog'liq.

2. Leksik rivojlantirish metodlari (tematik so'z boyligi, interaktiv o'yinlar, dialog mashg'ulotlari) so'zlarni o'zlashtirishni tezlashtiradi, ammo ularni kontekstda qo'llashda qo'shimcha yondashuv talab etiladi.

3. Innovatsion texnologiyalar (koxlear implantatsiya, sun'iy intellekt asosida logopedik dasturlar) nutq rivojlanish jarayonini jadallashtiradi, lekin ularning qo'llanilishi texnik imkoniyatlarga bog'liq. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqni rivojlantirish samaradorligi har bir bola uchun individual yondashuv asosida belgilanishi lozim.

Xulosa qismi: Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqini rivojlantirish murakkab, lekin to'g'ri pedagogik yondashuv orqali muvaffaqiyatli amalga oshiriladigan jarayondir. Nutqning fonetik va leksik rivojlanish texnologiyalarini kompleks qo'llash bolalarning muloqot qobiliyatini yaxshilashga yordam beradi. Fonetik rivojlanishda artikulyatsiya mashqlari, vizual va taktil usullar hamda surdopedagogik texnologiyalar samarali bo'lsa, leksik rivojlanishda tematik so'z boyligini oshirish, interaktiv o'yinlar va dialog mashg'ulotlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalar – koxlear implantatsiya, sun’iy intellekt asosida logopedik dasturlar va virtual reabilitatsiya platformalari nutq rivojlanish jarayonini sezilarli darajada tezlashtirishi mumkin. Shu sababli, eshitish qobiliyati cheklangan bolalar bilan ishlovchi pedagoglar individual yondashuv asosida mos metodlarni tanlashi va ilg’or texnologiyalardan samarali foydalanishi zarur. Bu esa bolalarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash va ularning jamiyatda faol ishtirok etishini ta’minlashga xizmat qiladi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедова, М. (2020). Сурдопедагогика: Eshitishida nuqsoni bo’lgan bolalar bilan ishlash metodlari. Toshkent: O’zbekistan Milliy Ensiklopediyasi.
2. Бабаян, Л. В. (2018). Развитие речи у детей с нарушением слуха. Москва: Просвещение.
3. Назаров, Ш. (2019). Logopediya asoslari: Nutq nuqsonlarini bartaraf etish usullari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Чернобаева, Н. В. (2021). Современные технологии коррекции речи у детей с нарушением слуха. Санкт-Петербург: Питер.
5. Abdullaeva, S., Jabborov, K., Kamalova, S., Khaydarova, R., Botirova, D., & Baxtiyorov, R. (2023). Enlightenment Awakening as a Guarantee of a Stable Society. *SGS-Engineering & Sciences*, 2(02).
6. Гришина, О. (2017). Использование инновационных технологий в работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья. Москва: Владос.
7. World Health Organization (2020). Deafness and hearing loss. Retrieved from www.who.int
8. O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi (2022). Maxsus ta’lim metodikasi va surdopedagogika. Toshkent: Ma’rifat.
9. Daminova, M. B. (2021). Eshitishida nuqsoni bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiyasini takomillashtirish. Jizzax davlat pedagogika universiteti.
10. Berdiyeva, S. E. (2023). Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar nutqini shakllantirishning psixologik asoslari. *Nauchniy impuls*, 8(100).
11. Botirova, D. B. (2024). PEDAGOGLARDA KASBIY SO’NISH JARAYONINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TAXLILI. *Inter education & global study*, (3 (2)), 151-161.
12. Bozorovna B. D. PEDAGOGIK MUNOSABATLARDA O ‘QITUVCHILARDA KASBIY SO ‘NISH JARAYONINING SHAKLLANISHIGA STRESSNING TA’SIRI //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. Special Issue 12. – C. 119-122.